

## الگوی خانواده متعالی در سیره رضوی

عاطفه ذبیحی<sup>۱</sup>

چکیده

سیره رضوی به عنوان الگویی شایسته جهت دستیابی به طریق هدایت و کمال حقیقی، آکنده از دستورات و روایاتی است که هر کدام به جنبه‌ای از زندگی انسان نظر دارد. با بهره‌گیری از این آموزه‌ها، می‌توان به الگوی خانواده سالم، دست یافت.

مقاله حاضر درصدد تبیین الگوی رضوی خانواده موفق می‌باشد و در این راستا به بررسی آموزه‌های رضوی در دو مقطع «تشکیل خانواده و انتخاب همسر» و «پس از ازدواج و در طول حیات خانواده» پرداخته است. در میان سخنان گهربار و توصیه‌های ارزشمند امام هشتم علیه السلام، تأکید بر رعایت اصول و معیارهای انتخاب همسر از سویی و کیفیت پرورش و ارتقاء کارکردهای خانواده - اعم از تأمین نیازهای جنسی، وضعیت اقتصادی، تربیت و تثبیت شخصیت و آموزش مهارت‌های زندگی برای اعضای خانواده - از سوی دیگر، الگوی مناسبی از تعاملات در کانون خانواده را ترسیم مینماید.

کلیدواژگان: خانواده، ازدواج، سیره رضوی، تربیت، اخلاق.

مقدمه

به منظور دستیابی به الگوی خانواده اسلامی، توجه به جنبه‌های مختلف زندگی ضروری است که در این زمینه سیره رضوی و ارائه آموزه‌های کارآمد و راه‌گشا پرداخته است. این آموزه‌ها در دو محور مورد توجه امام رضا علیه السلام قرار گرفته است: محور اول، پایهریزی صحیح شالوده خانواده در پرتو ازدواج مناسب و محور دوم، توجه به جنبه‌های مختلف زندگی و کارکردهای گوناگون خانواده از قبیل تأمین نیازهای جنسی، توسعه اقتصادی خانواده، مهارت‌های زندگی اعضای خانواده و تربیت اخلاقی آنها. تلاش نگارنده

---

<sup>۱</sup> دانشجوی کارشناسی ارشد رشته حقوق خانواده، دانشگاه امام صادق علیه السلام (پردیس خاوران).

آن است که در این نوشتار، به قدر وُسع به تبیین الگوی جامع امام هشتم در تشکیل و مدیریت خانواده، پرداخته شود.

#### ۱. سیره رضوی در شکلگیری خانواده

انتخاب مناسب و ازدواج موفق، نقطه آغازین تشکیل خانواده سالم و بهره‌مند از بهداشت روانی است، چراکه با تشکیل خانواده، پایه‌های اساسی و خط‌مشی آتی آن بنیان نهاده میشود. در این راستا عدم توجه به توافق شخصیتی، اقتصادی، فرهنگی و فکری در انتخاب همسر، نه تنها موجب تعالی اعضای خانواده نخواهد شد؛ بلکه به سبب آسیب‌های ناشی از ناسازگاری و فقدان هم‌دلی در کانون خانواده، کاهنده قوای درونی افراد نیز خواهد بود. از اینرو دستیابی به آرامش و ایجاد مودت و رحمت در سایه ازدواج، از جمله اصول قرآنی به شمار میرود، آن‌جا که می‌فرماید: **(خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً)**؛ یکی از آیات و نشانه‌های خداوند این است که برای شما از جنس خودتان همسر آفرید تا وسیله سکون و آرامش شما باشد و میان شما دوستی و رحمت قرار داد.

البته باید توجه داشت که از منظر آموزه‌های دینی، این اصل به شرطی قابل تحقق است که زوجین هم به هنگام ازدواج و هم در طول زندگی، بر عناصری پای‌بند باشند.

انتخاب همسر شایسته در سیره رضوی از چنان اهمیتی برخوردار است که آن حضرت، دستیابی به همسر شایسته را مایه ظفرمندی و سعادت و در مقابل، افتادن در دام همسر ناشایست را مایه گرفتاری می‌شمارد.<sup>۱</sup> به منظور دستیابی به این مطلوب، ازدواج موفق و بادوام در کلام امام رضا علیه السلام بر این پایه‌ها استوار است: ۱. شناخت زمان ازدواج (شکوفایی خواهشهای طبیعی)؛ ۲. آشنایی کافی با فلسفه و هدف ازدواج؛ ۳. آگاهی و آزادی در انتخاب همسر (بلوغ روانی)؛ ۴. بررسی همه جانبه از طریق مشورت با افراد مجرب

---

۱. واعلم ان النساء شتى، فمنهن الغنيمه والغرامه وهى المتحبه لزوجها والعاشقه له ومنهن الهلال اذا تجلى، ومنهن الظلام الحنديس المقطبة، فمن ظفر بصالحتهن يسعد و من وقع فى طالحتهن فقد ابتلى و ليس له انتقام؛ زنان چند گروه‌اند: ۱. غنیمت، و این دسته بانوانی هستند که شوهر دوست‌اند و به شوهر عشق می‌ورزند؛ ۲. مانند ماه یک شبه برای شوهر جلوه کنند (یعنی کم‌نور و کم‌فایده‌اند)؛ ۳. مانند شب تار در برابر شوهرند. هر کس به زنی شایسته ظفر یابد، خوش‌بخت گردد و هر کس در دام ناشایسته آنان افتد، گرفتار شود. (فقه الرضا، ص ۲۳۴)

و کارآزموده؛ ۵. استخاره؛ ۶. تعیین مهریه؛ ۷. کفویت (تناسب فکری و روحی طرفین)؛ ۸. ایمان؛ ۹. اخلاق؛ ۱۰. جمال و زیبایی.

در زمینه زمان ازدواج، امام رضا علیه السلام، دختران را به میوه‌های تشبیه میکند که اگر به موقع چیده نشود، تابش خورشید آن را فاسد می‌کند و باد مزه آن را از بین می‌برد.<sup>۱</sup> زن و مرد، مکمل یکدیگر و سبب شکوفایی استعدادهای خفته یکدیگرند و روی گردانی از سنت الهی ازدواج، کمبودها و نواقص جبران‌ناپذیری را به دنبال دارد، بنابراین باید هدف زن و مرد از ازدواج، انجام سنت الهی و پاسخ‌گویی صحیح به خواسته‌های مشروع و طبیعی خود باشد. چنین اقدامی در عین بهره‌نفسانی، انجام سنت الهی است و عبادت شمرده میشود.<sup>۲</sup> از نگاه امام رضا علیه السلام حتی اگر درباره ازدواج فرمان الهی نیز صادر نشده بود، فواید اجتماعی آن از قبیل نیکی با خویشان و پیوند با دیگران برای ترغیب به این عمل، کافی بود،

---

<sup>۱</sup> قال علی بن موسی الرضا علیه السلام: نزل جبرئیل علی النبی صلی الله علیه و آله فقال: یا محمد! ان ربک یقرؤک السلام ویقول: «ان الابکار من النساء بمنزلة الثمر علی الشجر، فاذا اینع الثمر فلا دواء له الا اجتنائه والا افسدته الشمس وغیرته الريح، و ان الابکار اذا ادکن ما تدرک النساء فلا دواء لهن الا البعول والا لم یؤمن علیهن الفتنة.» فصعد رسول الله صلی الله علیه و آله المنبر فجمع الناس ثم اعلمهم ما امر الله عزوجل به؛ جبرئیل به محضر مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله شرف‌یاب شد و عرض کرد: ای محمد! پروردگارت سلام می‌رساند و می‌فرماید: «دختران شما همانند میوه درخت می‌باشند. هرگاه میوه درخت رسید، چاره‌ای جز چیدن آن نیست و اگر چیده نشود، تابش خورشید آن را فاسد و باد مزه آن را از بین می‌برد، و همانا وقتی که دختران به آن حد رسیدند که زنان دیگر آن موقعیت را دریافته‌اند، چاره‌ای جز اختیار کردن شوهر ندارند و اگر شوهری برای آنها در نظر گرفته نشود، از فساد و تباهی در امان نیستند.» رسول خدا صلی الله علیه و آله بر منبر رفت، سپس مردم را جمع کرد و دستور خداوند جل جلاله را به حاضران ابلاغ نمود. (یوسف بن احمد بحرانی، حدائق الناضرة، ج ۲۴، ص ۷۲)

<sup>۲</sup> محسن کتابچی، آیین زندگانی از دیدگاه امام رضا علیه السلام، ص ۳.

۱ از اینرو امام رضا علیه السلام زنی را که به امید تحصیل مقام عالی فضیلت و کمال، تصمیم به ترک ازدواج میگیرد، به ازدواج و تبعیت از الگوی حیات حضرت زهرا علیها السلام رهنمون میسازد.<sup>۲</sup>

درباره آگاهی و آزادی در انتخاب همسر و بلوغ روانی، امام هشتم علیه السلام معتقد است ازدواج موفق، باید براساس رضایت و تمایل طرفین استوار باشد تا زندگی مشترک دوام یابد. هم‌چنین آن حضرت، هرگونه باج‌ستانی پدر در امر ازدواج دختر را غیرمشروع و ناروا معرفی فرموده است.<sup>۳</sup>

---

۱ لولم تكن في المناكحة و المصاهرة آية محكمة ولا سنة متبعة، لكان فيما جعل الله فيها من برّ القريب وتألف البعيد، ما رغب فيه العاقل اللبيب وسارع اليه الموفق المصيب؛ اگر درباره ازدواج و دامادی دستوری از خدا و پیامبر صلی الله علیه و آله هم صادر نشده بود، همان فواید اجتماعی که خدا در آن نهاده، از قبیل نیکی با خویشان و پیوند با بیگانگان کافی بود که خردمند صاحب‌دل را بدان ترغیب کند و عاقل درست‌اندیش به آن بشتابد. (محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمة، ج ۱، ص ۴۴۹)

۲ الامام الرضا عليه السلام: ان امرأة سألت ابا جعفر عليه السلام فقالت: أصلحك الله، اني متبتلة. فقال لها: «وما التبتل عندك؟» قالت: لا اريد التزويج ابداً. قال: «ولم؟» قالت: ألتمس في ذلك الفضل. فقال: «انصرفي! فلو كان في ذلك فضل لكانت فاطمة عليها السلام احق به منك. انه ليس احد يسبقها الى الفضل.» زنی از امام باقر علیه السلام سؤال کرد: من متبتله (وارسته و رها شده از کام‌جوییهای دنیا هستم). حضرت فرمود: «مقصود از تبتل چیست؟» پاسخ داد: تصمیم دارم هرگز ازدواج نکنم. امام فرمود: «برای چه؟» گفت: برای رسیدن به مقام عالی فضیلت و کمال. حضرت فرمود: «از این تصمیم منصرف شو. اگر ترک ازدواج، ارزش معنوی دربرمیداشت، حضرت زهرا علیها السلام به درک این فضیلت از تو شایسته‌تر بود. چنین نیست که احدی در تحصیل ارزش‌ها بر وی پیشی بگیرد.» (بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۲۱۹)

۳ عن الوشاء عن الرضا عليه السلام: سمعته يقول: لو أن رجلاً تزوج امرأةً وجعل مهرها عشرين ألفاً وجعل لأبيها عشرة آلاف، كان المهرُ جائزاً والذي جعل لأبيها فاسداً؛ وشاء می‌گوید: از حضرت رضا علیه السلام شنیدم که فرمود: اگر مردی با زنی ازدواج کند و بیست هزار برای مهر زن و ده هزار برای پدر زن قرار دهد، مهریه صحیح و جایز است، ولی آنرا که برای پدر زن قرار داده، فاسد است. (کافی، ج ۵، ص ۳۷۴)

از دیگر شرایط ازدواج موفق، مشورت با افراد آگاه است. در سیره رضوی مشورت با فرد شایسته<sup>۱</sup> در همه عرصهها مورد تأکید بوده است، به گونهای که به فرموده آن حضرت «هر کس کاری را از راه آن طلب کند، پایش نمی لغزد و اگر بلغزد چاره آن، او را خوار نگرداند.»<sup>۲</sup>

امام رضا علیه السلام، هم چنین استخاره و طلب خیر از خداوند برای ازدواج،<sup>۳</sup> تعیین مهریه (به عنوان نشانه و رمز صداقت در خواستگاری و پشتوانه بقای زندگی که این نگرش موجب میشود تعیین مبلغ هنگفت، ملاک نباشد)<sup>۴</sup>، احراز شرط کفویت در انتخاب همسر،<sup>۵</sup> ترجیح ملاک ایمان بر میزان توانمندی

---

<sup>۱</sup> فرد شایسته برای مشورت از نگاه امام هشتم بدین شرح توصیف میشود: عن ابی الحسن الرضا علیه السلام عن ابائه عن علیعلیه السلام قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله: یا علی! لا تشاورنَّ جباناً فانَّه یضیق علیک المخرج و لا تشاورنَّ بخیلًا فانَّه یقصر بک عن غایتک و لا تشاورنَّ حریصاً فانَّه یزین لک شرَّها (شرهما) و اعلم انَّ الجبن والبخل والحِرص غریزةٌ یجمعها سوء الظن؛ امام هشتم علیه السلام از پدراننش و ایشان از حضرت علی علیه السلام روایت کرده اند: که رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطاب به حضرت علی علیه السلام فرمود: با فرد ترسو مشورت نکن، زیرا راه گشایش و آسانی امور را برایت تنگ می کند و بدین وسیله تو را از انجام کارهای مهم باز می دارد. با فرد بخیل مشورت نکن، زیرا تو را از هدف (که کمک به دیگران است) باز می دارد. با فرد حریص مشورت نکن، زیرا او برای جمع آوری ثروت یا کسب مقام، ستم گری را در نظرت جلوه می دهد. بدان که ترس و بخل و حرص، نهادهایی هستند که ریشه آنها بدبینی است.

<sup>۲</sup> من طلب الامر من وجهه لم یزل، فان زلَّ لم تخذله الحیلة. (بحار الأنوار، ج ۷۸، ص ۳۵۶)

<sup>۳</sup> قال علی بن موسی الرضا علیه السلام: اذا اردت التزوِج فاستخِر فامض، ثم صل رکعتین و ارفع یدیک و قل: اللهم انی ارید التزوِج فسهل لی من النساء احسنهن خلقاً و خلقاً واعفهن فرجاً و احفظهن نفساً فی و فی مالی و اکملهن جمالاً و اکثرهن اولاداً؛ هرگاه خواستی ازدواج کنی، از خدا خیر بخواه، سپس اقدام کن. دو رکعت نماز گزار و دستها را به درگاه خدا بردار و بگو: خداوند! من در اندیشه زناشویی هستم، همسری برایم فراهم کن که از نظر اندام، اخلاق، پاک دامنی، نگهداری مال، حفظ آبروی شوهر، زیبایی، فرزندآوری سرآمد زنان باشد. (فقه الرضا علیه السلام، ص ۲۳۴)

<sup>۴</sup> قال علی بن موسی الرضا علیه السلام: اذا تزوجت فاجهد ان لا تجاوز مهرها مهر السنة و هو خمس مائة درهم، فعلى ذلك زوج رسول الله صلی الله علیه و آله و تزوج نساءه؛ هنگامی که ازدواج می کنی، سعی کن که مقدار مهریه از مهرالسنه (پانصد درهم) بیشتر نگردد که رسول خدا صلی الله علیه و آله با این مقدار مهریه با همسران خود ازدواج کرد.

<sup>۵</sup> عن ابی جویید مولی الرضا علیه السلام قال: سعد رسول الله صلی الله علیه و آله المنبر فخطب الناس، ثم اعلمهم ما امرهم الله عزوجل به، فقالوا: ممن یا رسول الله صلی الله علیه و آله: فقال: «من الاكفاء.» فقالوا: و من الاكفاء؟ فقال: «المؤمنون بعضهم اكفاء بعض.» ثم لم یزل حتی زوج ضباعة بنت زبیر بن عبدالمطلب المقداد بن الاسود، ثم قال: ايتها الناس! انی زوجت ابنة عمی المقداد لیبتضع النکاح؛ ابو جویید گوید: رسول اکرم صلی الله علیه و آله بر فراز منبر رفت و

مالی خواستگار،<sup>۱</sup> نهی از ازدواج با فرد بدخلق<sup>۲</sup> یا مبتلا به آلودگی-های اخلاقی مانند شرب خمر<sup>۳</sup> و توجه به زیبایی به عنوان یک امتیاز و نه یک اصل زیربنایی<sup>۴</sup> را از دیگر شروط انتخاب همسر برشمرده است.

۲. الگوی سیره رضوی برای بقای خانواده

در الگوی ترسیم شده براساس سیره رضوی، کارکردهای مختلف خانواده اعم از تأمین نیازهای جنسی، وضعیت اقتصادی، تربیت و تثبیت شخصیت و آموزش مهارت-های زندگی برای اعضای خانواده، مورد توجه قرار گرفته است که در ادامه به آنها پرداخته میشود.

الف. تأمین نیازهای جنسی

---

برای مردم خطبه خواند و اوامر خداوند را به آنان رسانید. مردم از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: دختران خود را به چه افرادی تزویج کنیم؟ فرمود: «به کسانی که با آنها کفو هستند.» و سپس فرمود: «مؤمنان با یکدیگر کفو هستند.» سپس در حالی که بالای منبر بود، ضباغة دختر عموی خود را به مقدار تزویج فرمود. (صدوق، علل الشرائع، ص ۵۷۸)

۱ اِذَا خَطَبَ إِلَيْكَ رَجُلٌ رَضِيَتْ دِينَهُ وَخَلَقَهُ فزَوْجَهُ وَ لَا يَمْنَعُكَ فَقْرُهُ وَفَاقْتُهُ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يَغْنِ اللَّهُ كِلَا مِنْ سَعْتِهِ) وَ قَالَ: (إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يَغْنَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)؛ امام رضا علیه السلام فرمود: هرگاه خواستگاری آمد که دین و اخلاقش را می پسندی، اجابت کن و از تنگ دستی او نهراس. خداوند متعال فرموده: اگر (زن و شوهر) از هم جدا شوند، خدا هر کدام را از کرم خود بی نیاز می کند و نیز فرموده: اگر (مردان مجرد ازدواج کنند و) فقیر باشند، خدا از فضل خود بی نیازشان کند. (بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۳۷۲)

۲ عن الحسين بن بشار الواسطي قال: كتبت الى ابي الحسن الرضا عليه السلام ان لي قرابة قد خطب الي و في خلقه سوء. قال: «لا تزوجه ان كان سييء الخلق»؛ حسين بن بشار واسطي می گوید: به حضرت رضا علیه السلام نامه نوشت که یکی از بستگانم درخواست وصلت با من دارد، ولی بد اخلاق است. حضرت در جواب فرمود: «اگر اخلاقش بد است، با او ازدواج نکن.» (کافی، ج ۵، ص ۵۶۳)

۳ قال علي بن موسى الرضا عليه السلام: ايتاك ان تزوج شارب الخمر، فان زوجته فكأثما قدت الى الزنا؟ از تزویج دختر خود به شراب خوار اجتناب کن، زیرا اگر چنین کنی، مثل این است که برای زنا واسطه شده ای. (محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمة، ج ۲۰، ص ۵۸)

۴ عن ابي الحسن الرضا عليه السلام: من سعادة الرجل ان يكشف الثوب عن امراء بيضاء؛ امام رضا علیه السلام فرمود: از (نشانه های) خوش بختی مرد این است که همسری سفید رخ داشته باشد و در مقام خلوت، لباس را از تن همسر سفیدروی، در آورد.

از مهم‌ترین فلسفه‌های تشکیل زندگی مشترک، آرامشبخشی زن و شوهر به یکدیگر است. این آرامش به عواملی وابسته است که یکی از بارزترین آنها، رابط جنسی سالم است. آرامش در زندگی زناشویی یا معلول و روابط جنسی سالم است و یا به نحوی با آن متلازم است.

از نکات جالب توجه در توصیه‌های دین مبین اسلام، توصیه به کثرت رابطه جنسی به رغم نهی از افراط در سایر تمایلات نفسانی است. شاید حکمت این توصیه این باشد که اشباع غریزه جنسی، مایه آرامش و اشباع نیاز خوردن و خوابیدن و ثروت‌اندوزی، مایه طغیان است. البته مقصود از کثرت روابط زناشویی، این نیست که غریزه جنسی، همه زندگی را تحت الشعاع قرار دهد. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «سه چیز از سنت پیامبران است: عطر زدن، ناخن گرفتن و عمل زناشویی فراوان»<sup>۱</sup>.

زمینه‌سازی برای ارضای هرچه بهتر خواسته‌های جنسی همسر، امری مورد تأکید است و عجله کردن و پی‌گیری خودخواهانه هر یک از همسران در ارضای غرایز جنسی، مورد نکوهش معصومان علیهم السلام قرار گرفته است، لذا زن و شوهر باید به گونه‌ای زمینه‌سازی کنند تا آمیزش در وقت خود انجام شود و قبل از موعد انجام نگیرد. این فرآیند با مقدماتی امکان‌پذیر است. ملاعبه با همسر و آماده‌سازی او، در دین اسلام امری لازم و مقدس به شمار آمده و مورد تأکید امام رضا علیه السلام قرار گرفته است.<sup>۲</sup>

ادا کردن حق مشروع نیاز غریزی همسر و توجه به این مقوله و نقش آن در بهداشت روانی زوجین، چنان در آموزه‌های دینی مورد اهتمام است که امام رضا علیه السلام در پاسخ مردی که به دلیل مصیبت وارده و غم و اندوه ناشی از آن، همبستری با همسر خود را ترک کرده بود، ادامه این عملکرد را بیش از چهار ماه، گناه

---

۱ کافی، ج ۵، ص ۳۲۰.

۲ ولا تجامع امراءً حتّی تلاعِبها وتکثر ملاعبتِها و تغمز ثَدیّیها، فانّک اذا فعلت ذلک، غلبت شهوتها و اجتمع مائها، لانّ مائها یخرُج من ثَدیّیها و الشهوة تظهر من وجهها؛ هیچ مردی با همسرش مجامعت نکند، مگر این‌که قبلاً با وی بازی و مزاح داشته باشد و در این راه او را آماده نماید و سینه‌اش را به دست گرفته، تحریک کند و چون چنین نماید، شهوات او تحریک می‌شود و آمادگی پیدا می‌کند و آب حیاتش جمع می‌گردد، زیرا آب شهوت، از پستانش خارج می‌گردد و آثارش در چهره او نمایان می‌شود... (میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۲۲۱)

قلمداد فرموده.<sup>۱</sup> علاوه بر تأثیر مستقیم تأمین صحیح نیاز جنسی بر سلامت روان زوجین، تعامل صحیح آنها در این زمینه، بر سلامت روان فرزندان نیز اثرگذار ارزیابی شده است. یکی از روان‌شناسان به نام «دکتر سیمون» بر مبنای آزمایشات علمی بر تأثیر حالت روحی مرد یا زن هنگام نزدیکی و انعقاد نطفه بر جنین، صحه می‌گذارد.<sup>۲</sup>

ب. توسعه اقتصادی خانواده

مشکلات اقتصادی اغلب موجب به وجود آمدن مشکلات دیگری برای خانواده می‌شود و خانواده را با محرومیت‌هایی در سبک زندگی و تصمیم‌گیری مواجه می‌کند. تحقیقات نشان می‌دهد که اغلب شرایط نامناسب در فضای خانواده، اعم از منازعه و سایر مسائل، در شرایط رکود اقتصادی خانواده، افزایش می‌یابد. هم‌چنین تلاش برای بالابردن درآمد خانواده یا حفظ آن، موجب تحت تأثیر قرار گرفتن گرمی و صمیمیت روابط خانوادگی می‌شود.

از نگاه امام رضا علیه السلام، رزق و روزی از نیازمندیهای اجتنابناپذیر بشر به شمار می‌رود<sup>۳</sup> و تلاش برای تأمین رفاه خانواده، هم‌تراز با جهاد در راه خدا ارزیابی شده است: «انَّ الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ يَكْفُ بِهِ عِيَالَهُ

---

<sup>۱</sup> گروهی خدمت امام هشتم علیه السلام آمدند و پرسیدند: مردی زن جوانی داشته است، به خاطر مصیبتی که به او وارد شده، مدت چند ماه بلکه یک سال است هم‌خوابگی با همسر خود را ترک کرده است، البته این کار به خاطر اذیت و آزار و انتقام بوده، بلکه به سبب مصیبت و غم و اندوه از این عمل خودداری نموده است. با این وصف، آیا چنین شخصی مرتکب گناهی شده است؟ امام علیه السلام در پاسخ فرمود: اِذَا تَرَكَهَا اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ، كَانْ اَثْمًا بَعْدَ ذَلِكْ؛ (آری) اگر بیش از چهار ماه چنین عملی را ترک کند، گناه‌کار است. (وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۴۰)

<sup>۲</sup> این مسئله را در مورد یک خانواده که چندین فرزند داشته، آزمایش کرده‌اند و دیده‌اند با این که این فرزندان از یک پدر و مادر به وجود آمده‌اند و هم‌نواخت تغذیه می‌شوند و محیط خانواده آنان یکی بوده، ولی از لحاظ روحی، آنها با هم فرق دارند. بعد از بررسی به این نتیجه رسیده‌اند که فقط عامل اختلاف روحی این فرزندان، همان حالات روحی مرد و زن هنگام هم‌بستری می‌باشد. بعد هم با آزمایشات مکرر به این نتیجه رسیده‌اند که وضع روحی زن و مرد هنگام نزدیکی به هم و رابطه کامل با نظافت و پاکیزگی طرفین، از جمله عواملی است که احساسات جنسی را خوب تحریک می‌کند. (محسن کتابچی، آیین زندگانی از دیدگاه امام رضا علیه السلام، ص ۱۲)

<sup>۳</sup> ثَلَاثَةٌ تَحْتَاجُ النَّاسَ طَرًّا إِلَيْهَا: الْأَمْنُ وَالْعَدْلُ وَالْخَصْبُ؛ سه چیز است که همه مردم به آن نیاز دارند: امنیت، عدالت و فراوانی ارزاق. (ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۲۰)



أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»<sup>۱</sup>؛ آن که با کار و کوشش، در جست‌وجوی مواهب زندگی برای تأمین خانواده خویش است، پاداشی بزرگ‌تر از مجاهدان راه خدا دارد.

در کلام امام هشتم، توان‌مندسازی اقتصاد خانواده برای رفاه و آسایش بیشتر خانواده، مورد تأکید قرار گرفته است و سلامت روانی خانواده را نیز در پی خواهد داشت. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «سزاوار است مرد غنی و متمکن، به زندگی خانواده خود توسعه دهد و آنان را از رفاه و آسایش کافی برخوردار کند تا آنان به علت سخت‌گیری او و محرومیت خودشان، تمنای مرگ وی را نمایند.»<sup>۲</sup>

امام رضا علیه السلام در کنار توصیه به تلاش برای توسعه اقتصادی خانواده، اتخاذ طریق اعتدال و میانروی در مصرف را به عنوان راهکار حفظ سرمایه، معرفی می‌کند. و

می‌فرماید: «نسبت به مصرف مال درباره خود و خانواده‌ها معتدل و میانه‌رو باش که خدای متعال می‌فرماید: بندگان شایسته کسانی هستند که به هنگام خرج، اسراف و بخل نوزند.»<sup>۳</sup> در این راستا حضرت به تعریف

---

<sup>۱</sup> وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۶۷.

<sup>۲</sup> يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ لئَلَّا يَتَمَتَّوْا مَوْتَهُ. (صدوق، من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۶۸)

<sup>۳</sup> امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «تباه‌سازی اموال و درخواست از دیگران مورد غضب خداوند است.» در همین مورد در روایت آمده است: «... عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ قَالَ سَمِعْتُ الْعَبَّاسِيَّ وَهُوَ يَقُولُ اسْتَأْذَنْتُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي النَّفَقَةِ عَلَى الْعِيَالِ فَقَالَ: بَيْنَ الْمَكْرُوهِينَ. قَالَ: فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ! لَا وَاللَّهِ مَا أَعْرِفُ الْمَكْرُوهِينَ. قَالَ: فَقَالَ لِي: يَرْحَمُكَ اللَّهُ! أَمَا تَعْرِفُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَرِهَ الْإِسْرَافَ وَ كَرِهَ الْإِفْتَارَ؟ فَقَالَ: (وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يَسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا)»؛ شخصی به نام عباس به محضر امام رضا علیه السلام مشرف شد و پیرامون شیوه صحیح هزینه‌زنی در خانه برای همسر و فرزند و سایر مسائل سؤال کرد. حضرت امام رضا علیه السلام در پاسخ فرمود: باید مصرف تو به گونه‌ای باشد که بین دو کار ناپسند قرار گیرد. عباس پرسید منظورتان از این سخن چیست؟ ایشان فرمود: آیا سخن خداوند در قرآن را نشنیده‌ای که اسراف و سخت‌گیری را ناپسند می‌شمارد و می‌فرماید: بندگان خدای رحمان، کسانی هستند که هرگاه انفاق کنند، نه اسراف کنند و نه سخت‌گیری، بلکه میان این دو حد اعتدال قرار می‌گیرند. (سید حسین بروجردی، جامع الاحادیث الشیعه، ج ۲۲، ص ۲۵۶)

اسراف مبادرت نموده<sup>۱</sup> و در خوراک و پوشاک به رعایت اعتدال توصیه می‌کند و تضييع سرمایه و به دور افکندن هر چیز قابل استفاده حتی هسته خرما را نادرست می‌شمارد.<sup>۲</sup>

از نکات قابل توجه در سیره رضوی، عنایت به رابطه وضعیت اقتصادی و بحث تنظیم خانواده، جهت کاهش فشار روانی بر خانواده است. بدون تردید، هدف اصلی از تشکیل خانواده، تولید فرزند است و در اسلام ازدواج بدون فرزند، جایگاه و ارزش والایی ندارد، زیرا نمی‌تواند عامل حیات و بقای نسل بشر باشد. روایات زیادی از پیشوایان دین در توصیه به تکثیر نسل و تولید مثل وارد شده است که این روایات (به حسب شرایط زمانی و مکانی) هم‌چنان اصالت خود را دارد، ولی از آن‌جا که اسلام دینی جاودانه است، مسلمان باید (تحت عناوین ثانویه) وضع زندگی خود را بر اساس شرایط زمانی و مکانی که در آن زیست میکند، تنظیم نماید. هرگاه امکانات لازم برای رشد فکری، اقتصادی و درمانی فراهم نباشد و تربیت فرزند را با مشکلاتی مواجه سازد، بی‌شک جلوگیری از فرزند بلامانع است، از اینرو امام رضا علیه السلام کمی فرزند در چنین مواردی را مایه آسایش می‌شمارد.<sup>۳</sup>

ج. ارتقاء مهارت‌های زندگی در اعضای خانواده

بسیاری از مهارت‌های رفتاری وجود دارد که سپری کردن مصائب زندگی را بدون هرگونه آسیبی به سلامت روان فرد و اطرافیان او، میسر می‌سازد. خوشبینی، گشاده‌رویی و خوش خلقی از جمله مهارت‌هایی است که آرامش درونی فرد و خانواده وی را در طوفان مشکلات تأمین میکند. تبسم و لبخند مانند خوش خلقی، نیروی اعجاز‌آمیز اجتماعی است که هر کس دارای این حالت باشد، نیروی جاذبه شگفت‌انگیزی خواهد داشت.

---

<sup>۱</sup> لَيْسَ فِيمَا يَنْفَعُ الْبَدَنَ إِسْرَافٌ. إِنَّمَا الْإِسْرَافُ فِيمَا أَتْلَفَ الْمَالَ وَ أَضَرَّ بِالْبَدَنِ؛ در مصرف آنچه برای بدن مفید است اسراف نمی‌باشد. همانا اسراف در چیزی است که مال را تلف کند و به بدن ضرر زند. (صدوق، من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۷۱)

<sup>۲</sup> من الفساد قطع الدرهم و الدينار و طرح النوى؛ تکه تکه کردن درهم و دینار و دور افکندن هسته خرما (که ممکن است بذر نخلی شود، یا به مصرف دیگری آید) از جمله کارهای فاسد و نادرست است. (من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۷).

<sup>۳</sup> قلة العيال احد اليسارين؛ کمی زن و فرزند یکی از دو آسایش است (یعنی اگر درآمد کافی ندارد، عائله کمتر می‌تواند موجب آسایش شود). (بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۷۱)

امام رضا علیه السلام گشاده‌رویی را مایهٔ ایجاد الفت بیشتر میان مردم<sup>۱</sup> و برخورد نیکو با خانواده را موجب نشانه هم‌جواری با خود در قیامت میدانند.<sup>۲</sup> هم‌چنین آن حضرت، سوء خلق را مایهٔ سقوط در آتش<sup>۳</sup> و تباهی اعمال<sup>۴</sup> شمرده است. در این راستا ادخال سرور در قلوب مؤمنین<sup>۵</sup> و سعی در رفع گرفتاری ایشان<sup>۶</sup> مورد تأکید امام قرار گرفته است.

از دیگر مهارت‌های ایجاد آرامش روانی در خانواده، توجه به ارزش شادی و تفریح است. اعضای خانواده برای آن‌که بر اثر کار مداوم کسل و فرسوده نشوند، باید در شبانه‌روز مدتی از وقت خود را به کارهایی غیر از کارهای جاری اختصاص دهند تا بتواند خستگی روزانه را برطرف سازند. کسانی که برنامه زندگی خود را با کار پر کرده‌اند، برنامه خوبی را ترتیب نداده‌اند. برنامه صحیح آن است که در آن، ساعاتی هم برای تفریح،

---

<sup>۱</sup> حدیثی ابی عن جدی عن ابائه: قال: قال امیرالمؤمنین علیه السلام: انکم لم تسعوا الناس باموالکم، فسعوهم بطلاقة الوجه وحسن اللقاء؛ شما هرگز نمی‌توانید مردم را به وسیله ثروت و مالی که دارید، به خود متوجه سازید، پس آنان را با گشاده‌رویی و حسن برخورد، به خود نزدیک کنید.

<sup>۲</sup> اقربکم منی مجلساً یوم القیامة احسنکم خلقاً و خیرکم لاهله؛ در قیامت آن کس به من نزدیک‌تر است که در دنیا خوش اخلاق‌تر و با خانواده خود نیکوتر باشد. (صحیفه الرضا علیه السلام، ص ۶۷)

<sup>۳</sup> ایاکم و سوء الخلاق، فان سوء الخلق فی النار لا محاله؛ از بدخویی اجتناب کنید، زیرا شخص بدخو ناگزیر در جهنم جای دارد. (صحیفه الرضا علیه السلام، ص ۸۸)

<sup>۴</sup> الخلق السببی یفسد العمل كما یفسد الخلل العسل؛ اخلاق بد، اعمال آدمی را تباه می‌کند، همان‌طور که سرکه عسل را فاسد مینماید. (همان، ص ۶۵)

<sup>۵</sup> فیما ناجی الله به موسی علیه السلام ان قال: ان لی عباداً ایحهم جنتی واحکمهم فیها. قال موسی: من هولاء الذین ابحتهم وتحکمهم فیها؟ قال: من ادخل علی مؤمن سروراً؛ خداوند متعال در خطاب خود به حضرت موسی علیه السلام فرمود: بندگان خاصی دارم که بهشت خود را مباح آنها می‌سازم و اختیار آنان را به خودشان واگذار می‌کنم. موسی علیه السلام عرض کرد: آنان چه کسانی هستند که بهشت را بر آنان مباح و ایشان را مختار کرده‌ای؟ فرمود: کسانی که شادی در قلب مؤمن وارد می‌سازند.

<sup>۶</sup> من فرج عن مؤمن کربة من کرب دنیا، فرج الله عنه کربة من کرب الاخرة؛ هر که از مؤمنی گرفتاری‌ای از گرفتاری‌های دنیا را برطرف کند، خدا گرفتاری‌ای از گرفتاری‌های آخرت را از وی برطرف می‌نماید.

منظور شود. در این زمینه، امام هشتم اختصاص ساعاتی از روز به تفریح و استراحت را برای مؤمن لازم می‌شمارد.<sup>۱</sup>

احترام به سلايق و نظرات ديگران و پرهيز از خودكامگي از جمله مهارت‌هاي ديگر رفتاري در زندگي به شمار مي‌رود. امام رضا عليه السلام بدترين مردم را كسي مي‌شمارد كه مردم را از عطاياي خود دور كند و خويشتن را در محدوده تمايلات فردي، محصور نمايد.<sup>۲</sup>

علاوه بر موارد مذکور، اهتمام به آراستگي ظاهر و پرهيز از ژوليدگي، از ديگر مهارت‌هايي است كه استحكام پيوند خانوادگي و محبت ميان اعضاي خانواده به ويژه زوجين را افزايش مي‌دهد و مورد تأكيد امام رضا عليه السلام نيز قرار گرفته است.<sup>۳</sup>

پشتيباني و دل‌جوئي زن از شوهر و تمكين از او نيز، از جمله مهارت‌هايي است كه نقش به‌سزايي در ارتقاء بهداشت روان خانواده دارد. در اين زمينه، تأثير عشق و محبت در روابط زن و شوهر، از هر عامل ديگري مؤثرتر است، زيرا زندگي بدون عشق، سرانجام به سردی و خستگي گراييده، زمينه نامساعدی را برای رشد كج‌رويهاي اخلاقي فراهم

---

۱ اجتهدوا ان يكون زمانكم اربع ساعات: ساعة لله لمناجاته، و ساعة لأمر المعاش، و ساعة لمعاشرة الاخوان الثقات والذين يعرفونكم عيوبكم و يخلصون لكم في الباطن، و ساعة تخلون فيها للذاتكم و بهذه الساعة تقدرن على الثلاث الساعات؛ بكوشيد كه بتوانيد اوقات روزانه خود را به چهار بخش تقسيم كنيد: بخشي را برای خلوت و راز و نیاز با خدا، بخشي را برای فعاليت و كسب و كار جهت تأمين زندگي، بخشي برای معاشرت با دوستان مورد اعتماد كه در باطن با شما مخلص و با صفا و مورد اعتمادند و معايب و نواقص زندگي را به شما گوش‌زد كنند و تذكر دهند، و بخشي برای استراحت و تفریحات سالم تا از نشاط و نیروی كه از این راه به دست می‌آوريد، بتوانيد در قسمت‌های ديگر زندگي، موفقیت كسب كنيد. (فقه الرضا عليه السلام، ص ۳۳۷)

۲ قال علي بن موسى الرضا عليه السلام: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: يا علي! ان شر الناس من منع رفته، و اكل وحده، و جلد عبده؛ پیامبر اکرم فرمود: ای علی! بدترین مردم کسی است كه مردم را از عطاهاي خود دور كند و به تنهائي غذا بخورد و بنده خود را تازيانه بزند. (ابن ابي جمهور احسايي، عوالي اللئالي، ج ۱، ص ۲۸۷)

۳ ان التهيئة مما يزيد في عفة النساء؛ زينت کردن مرد و خود را نظيف و آماده ساختن، به پاكي و عفت زن، كمك زيادي می‌كند.

میآورد. شوهرانی که زنانی مهربان دارند، در کار و اجتماع به موفقیت بیشتری نائل میشوند. امام رضا علیه السلام چنین همسرانی را غنیمت معرفی می-کند.<sup>۱</sup>

#### د. تربیت اخلاقی خانواده

تربیت اخلاقی، فرآیند زمین‌سازی و به کارگیری شیوه‌هایی برای شکوفاسازی، تقویت و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح یا از بین بردن صفات، رفتارها و آداب غیر اخلاقی در خود انسان یا دیگری است.<sup>۲</sup> اگر در خانواده، صفات نیکو مانند نوع دوستی، بذل، عفو، و صفات بی‌شمار مورد پسند دیگر، پرورش یابد و تقویت شود، از صفات ناپسند اخلاقی باز داشته می‌شود. بهترین شیوه برای تربیت اخلاقی، الگودهی در این زمینه است. اهمیت پرورش اخلاقی برای اعضای خانواده را میتوان از این سخن امام هشتم دریافت که از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: «هدف بعثت، بسط مکارم اخلاق بوده است.»<sup>۳</sup>

امام رضا علیه السلام برای تربیت صحیح اخلاقی فرزندان، رعایت برخی نکات در تعامل با فرزندان را لازم می‌شمارد. این دستورالعملها از لحظه تولد، آغاز میشود که گفتن اذان و اقامه در گوش کودک<sup>۴</sup> و دقت در شیر دادن به فرزند و انتخاب دایه مناسب برای او، از این جمله است. با توجه به این که شیر دادن به کودک، زیربنا و اساس شخصیت او را پیریزی می‌کند، پس لازم است کسی که پستان به دهان طفل میگذارد و شیره جانش را به کام او می‌ریزد، از عوارض و آشفته‌گی‌های جسمی و روحی به دور باشد تا کودک را دچار شرایط و حالات غیرطبیعی نسازد.

---

<sup>۱</sup> واعلم انّ النساء شتی: و منهم الغنیمة و العزامة و هی المتحبة لزوجها و العاشقة له؛ بدان زنان چند دست‌هاند: بعضی زن‌ها برای شوهران‌شان بهترین غنیمت هستند؛ زنانی که به شوهران‌شان اظهار عشق و محبت میکنند.. (کافی، ج ۵، ص ۵۰۶)

<sup>۲</sup> علی همت نباری، مأخذشناسی تربیت اخلاقی، ص ۹.

<sup>۳</sup> علیکم بمکارم الاخلاق، فانّ الله عزوجل بعثنی بها؛ بکوشید تا به مکارم اخلاق تخلق یابید، زیرا خداوند مرا برای بسط اخلاق بزرگوارانه مبعوث فرمود. (میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ص ۱۸۷)

<sup>۴</sup> امام رضا علیه السلام فرموده است: اذا وُلد مولود فأذن فی أذنه الایمن و اقم فی أذنه الیسری؛ هرگاه فرزندی به دنیا آمد، در گوش راست او اذان و در گوش چپ او، اقامه باید گفته شود. (بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۱۱۶)

پس از آن انتخاب نام نیک برای فرزندان مطرح میشود. پدر و مادر موظف‌اند قبل از به دنیا آمدن فرزند، نام زیبایی را برای او انتخاب کنند که در طول زندگی وی، سبب احساس عقده و شرمندگی او نشود، چراکه نام و لقب از مظاهر تجلی شخصیت آدمی است، از اینرو امام رضا علیه السلام به انتخاب نام نیکو برای فرزند، توصیه مینماید.<sup>۱</sup>

علی بن موسی الرضا علیه السلام در عین آن که محبت و مدارا با فرزند را در تربیت وی لازم میدانند، بر جدیت و سختگیری در آموزش تعالیم مذهبی جوانان نیز تأکید می‌ورزد.<sup>۲</sup>

هم‌چنین بر مبنای سخن امام، باید از کودک با توجه به تواناییهای وی انتظار داشت و به تفاوت‌های فردی کودکان توجه داشت. در کلام مبارک امام هشتم، وجود تفاوت در ساختمان فطری و طبیعی افراد، منشأ سعادت و خیر دانسته شده است،<sup>۳</sup> این در حالی است که امام، تشویق فرزندان بر اساس لیاقت‌های و شایستگی‌های ایشان را نیز پسندیده می‌شمارد.<sup>۴</sup> هم‌چنین ایجاد محیط آرام و سالم، در تربیت صحیح فرزند

---

<sup>۱</sup> اسْتَحْسِنُوا اسْمَاءَ كُمْ فَانْكُمْ تَدْعُونَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ: قم یا فلان الی نورک، قم یا فلان بن فلان، لانور لک؛ نام‌های خود را نیکو گردانید، زیرا در قیامت با همان نام خوانده می‌شوید که ای فلان! فرزند فلان! برخیز و به سوی نور خود گام بردار و ای فلان فرزند فلان! برخیز که نوری نداری.

<sup>۲</sup> لو وجدتُ شاباً من شبان الشيعة لا يتفقه، لضربته عشرين سوطاً؛ اگر جوانی از جوانان شیعه را بیابم که در مقام فراگیری دانش در دین نباشد، پشت او را با تازیانه (ملامت و توبیخ یا تنبیه بدنی) به درد می‌آورم. (فقه الرضا علیه السلام، ص ۳۳۷)

<sup>۳</sup> حدیثی ابی عن جدی، عن ابائهم السلام قال: قال امیر المؤمنین: لا یزال الناس بخیر ما تفاوتوا، فاذا استووا هلكوا؛ مردم تا وقتی که از نظر ساختمان فطری و استعداد درونی با یکدیگر تفاوت داشته باشند همواره در خیر و سعادت هستند، پس هرگاه با هم مساوی شدند (و هر کدام هماهنگ با سرشت و استعداد درونی پرورش نیافتند) دچار سقوط و هلاکت می‌شوند. (بحار الأنوار، ج ۱۴، ص ۱۶۵)

<sup>۴</sup> عن سعد بن سعد الأشعری قال: سألتُ ابا الحسن الرضا علیه السلام عن الرجل یكون بعض ولده احب الیه من بعض ویقدّم بعض ولده علی بعض؟ فقال: «نعم قد فعل ذلک ابو عبدالله علیه السلام نحل محمداً و فعل ذلک ابوالحسن علیه السلام نحل احمد شیئاً.» فقلتُ انا به حتی حزته له، فقلت: جعلت فداک! الرجل یكون بناته احب من بنیه؟ فقال: «البنات والبنون فی ذلک سواء، انما هو بقدر ما ینزلهم الله عزوجل منه»؛ سعد اشعری می‌گوید: از امام رضا علیه السلام پرسیدم: مردی برخی از فرزندانش را بر برخی دیگر ترجیح می‌دهد و یا یکی را بیشتر از دیگری دوست دارد. (این چه حکمی دارد؟) حضرت فرمود: «آری، امام صادق علیه السلام نیز این‌طور رفتار می‌کرد و به محمد علاقه بیشتری نشان

نقش به‌سزایی ایفا میکند. پرهیز از جرّ و بحث‌ها و طرح مشاجرات خانوادگی در حضور فرزندان، امنیت روانی کودک را به مخاطره می‌اندازد، چنان‌که حضرت، جدال بی‌مورد را مورد غضب الهی می‌داند.<sup>۱</sup>

اهمیت تربیت اخلاقی در بهداشت روان فرد و خانواده به حدی است که در کلام امام هشتم، عزل کردن و باردارن ساختن زوجه، در مورد زن پرخاش‌گر، بدزبان و فحّاش، جایز شمرده شده است،<sup>۲</sup> چراکه فرزندان که از مادران آلوده به دنیا می‌آیند، نمی‌توانند دارای زندگی سالمی باشند.

از دیگر آموزه‌های فرهنگ رضوی در زمینه تربیت اخلاقی، اهتمام به آموزش کودک در زمینه احترام به والدین و شناخت تکلیف فرزند در قبال پدر و مادر است. تکالیف فرزندان نسبت به والدین در کلام امام هشتم علیه السلام، نیکی به والدین و اطاعت از آنها جز در موارد گناه، ایثار و فداکاری در راه آنها<sup>۳</sup> قدردانی و تشکر از زحمات پدر و مادر<sup>۴</sup> و پرهیز از موجبات عقوق (هرگونه رنجش و آزرده‌گی خاطر پدر و مادر)<sup>۵</sup> برشمرده شده است.

---

میداد و حضرت موسی بن جعفر علیه السلام نیز به احمد علاقه داشت و او را بر دیگر فرزندش برتری می‌داد.» هنگامی که از جای خود برخاستم، عرض کردم: فدایتان شوم. مردی که دختر خود را از پسرش بیشتر دوست دارد، همان حکم را دارد؟ حضرت فرمود: «پسر و دختر در این حکم باهم مساوی‌اند.» (کافی، ج ۶، ص ۵۱)

<sup>۱</sup> إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُبْغِضُ الْقَيْلَ وَالْقَالِ؛ همانا خداوند جدال بی‌مورد را بسیار ناخوش دارد. (بحار الأنوار، ج ۱۹، ص ۴۱۱)

<sup>۲</sup> عَنْ يَعْقُوبَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: لَا بَأْسَ بِالْعِزْلِ فِي سِتَّةِ وَجُوهٍ: الْمَرْأَةُ الَّتِي أَيْقَنْتَ أَهْلَهَا لَا تَلِدُ، وَالْمُسْتَنَّةُ، وَالْمَرْأَةُ السَّلِيْطَةُ، وَ الْبَذِيَّةُ، وَ الْمَرْأَةُ الَّتِي لَا تَرْضَعُ وَلَدَهَا، وَ الْإِمَامَةُ؛ يَعْقُوبُ الْجَعْفَرِيُّ كَوَيْدٌ: أَيْ أَنَّ أَمَامَ رِضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ شَنِينِدُمْ كَهْ چَينِ مِي فَرَمُود: عِزْل كَرْدَن (بَارْدَار نَسَاخْتَن زَوْجَه) دَر شَش صُورَت مَانَعِي نَادَرْد: زَنِي كَه يَقِين دَارِي نَازَا سْت؛ زَن سَال خُورْدَه وَ فَرْتُوت؛ زَن پَرخَا شْ گَر؛ زَن بَدزبان وَ فحّاش؛ زَنِي كَه فَرزَنْد خُود رَا شِير نَمِي دَهْد وَ كَنِيْز.

<sup>۳</sup> بَرِّ الْوَالِدَيْنِ وَاجِبٌ وَ أَنْ كَانَا مُشْرِكِينَ وَ لَا طَاعَةَ لَهُمَا فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ؛ نِيكِي بَه پَدْر وَ مَادَر بَر فَرزَنْد وَاجِب اسْت، گَر چَه هَر دُو مُشْرِك بَاشَنْد وَ اطَاعَت مَخْلُوق دَر مَعْصِيَت خُودَا جَايز نِيَسْت (وَ اگَر تُو رَا بَه تَخَلْفَ اَز فَرْمَانِ الهِي اَمْر كَرْدَنْد، اَز اَنهَآ پِيروِي مَكْن.) (وَسَائِلُ الشِّيْعَةِ، ج ۱۶، ص ۱۵۵)

<sup>۴</sup> إِنَّ اللَّهَ أَمَرَ بِالشُّكْرِ لَهُ وَ لِوَالِدَيْهِ، فَمَنْ لَمْ يَشْكُرْ وَالِدَيْهِ، لَمْ يَشْكُرْ اللَّهَ؛ خُودَاوند اَمْر بَه سِپَاس گَرَا رِي اَز خُود وَ وَالِدَيْنِ اَنسَانَهَا كَرْدَه اسْت، پَس كَسِي كَه خُودَا رَا شُكْر كَنْد وَ لِي اَز وَالِدَيْنِ قَدْرْدَانِي نَكَنْد، دَر حَقِيْقَت خُودَا رَا شُكْر نَكْرْدَه اسْت. (وَسَائِلُ الشِّيْعَةِ، ج ۱۶، ص ۳۱۳)

<sup>۵</sup> رُوي عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَوْ عَلِمَ اللَّهُ لَفِظَةَ أَوْجَزَ فِي تَرْكِ عَقُوقِ الْوَالِدَيْنِ مِنْ أَفٍّ، لَأَتَى بِهِ؛ اَمَامَ رِضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ اَز پَدْرَش، اَز جَدَش، اَمَامَ صَادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ رُويَت كَرْد كَه

البته گفتنی است که توصیه‌های اخلاقی حضرت، تنها به روابط میان والدین و فرزندان و نحوه تعامل زوجین، منحصر نمیشود و به سایر اعضای خانواده نیز تسری مییابد، تا جایی که حضرت حتی به برخورد شایسته با والدین همسر نیز اشاره دارد و آزار خانواده همسر را خطای زشت زن می‌شمارد.<sup>۱</sup> هم‌چنین در این زمینه صله رحم و تحکیم پیوندهای خویشاوندی<sup>۲</sup> و تقویت پیوندهای دوستی،<sup>۳</sup> مورد توصیه مکرر امام رضا علیه السلام قرار گرفته است.

۳. رهیافت پژوهش

به منظور دستیابی به الگوی صحیح خانواده و کیفیت تعامل اعضای خانواده از منظر دین مبین اسلام، سیره رضوی به ارائه آموزه‌های کارآمد و راه‌گشا پرداخته است. این آموزه‌ها در زمینه‌های مختلفی هم‌چون انتخاب همسر، تأمین نیازهای جنسی و شیوه صحیح پاسخ‌گویی به خواسته‌های مشروع همسر، توسعه اقتصادی، دستیابی به مهارت‌های زندگی برای اعضای خانواده و تربیت اخلاقی آنها، در سیره و کلام امام هشتم علیه السلام به چشم می‌خورد.

در زمینه انتخاب همسر شایسته در سیره رضوی، توجه به مؤلفه‌هایی از قبیل شناخت زمان ازدواج (شکوفایی خواهش‌های طبیعی)، آشنایی کافی به فلسفه و هدف ازدواج، آگاهی و آزادی در انتخاب همسر (بلوغ روانی)، بررسی همه جانبه از طریق مشورت با افراد مجرب و کارآزموده، استخاره، تعیین مهریه، کفویت (تناسب فکری و روحی طرفین)، ایمان، اخلاق و جمال و زیبایی مورد تأکید قرار گرفته است.

---

فرمود: اگر خداوند برای جلوگیری از رنجش و آزار پدر و مادر، کلمه‌های را کوتاه‌تر از «اف» می‌دانست، آن را در (قرآن شریف) می‌آورد. (کافی، ج ۲، ص ۲۷۶)

۱ الفاحشةُ آن توذی اهل زوجها و تسبهم؛ خطای زشت زن در این است که خانواده شوهرش را آزار دهد و به آنها دشنام گوید. (وسائل الشیعه، ج ۲۲، ص ۲۲۲)

۲ عن البرزطی عن الرضا علیه السلام: قال ابو عبد الله علیه السلام: صلة الرحم منسأة فی الاجل، مزیدة فی المال و محببة فی الاهل؛ صله رحم موجب به فراموشی انداختن مرگ (طول عمر) و افزونی مال و مایه محبوبیت در بین خویشاوندان است. (عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الإسناد، ص ۳۴۲)

۳ ... و ساعه لمعاشره الاخوان الثقات، والذین یعرفونکم عیوبکم و یخلصون لکم فی الباطن؛ در زندگی روزانه خود، بخشی را برای معاشرت و مذاکره با افراد آگاه و مورد اعتماد قرار دهید؛ افرادی که باطن‌های سالم و روحیه خیرخواهانه دارند و شما را به عیوب‌تان آگاه می‌کنند و معایب و اشتباهات‌تان را تذکر می‌دهند.



از مهم‌ترین فلسفه‌های تشکیل زندگی مشترک، آرامشبخشی زن و شوهر به یکدیگر است که سیره رضوی از عوامل نیل به آن را، روابط جنسی سالم دانسته و توصیه‌هایی درباره بهبود کیفیت این روابط ارائه کرده است.

از نگاه امام رضا علیه السلام، امر اشتغال و تلاش برای کسب روزی، از نیازمندیهای اجتنابناپذیر بشر به شمار می‌رود و تلاش در جهت تأمین رفاه خانواده، هم‌تراز با جهاد در راه خدا ارزیابی شده است. هم‌چنین، در بیان امام هشتم، توان‌مندسازی اقتصاد خانواده به منظور فراهم نمودن زمینه رفاه و آسایش بیشتر، مورد تأکید است که سلامت روانی خانواده را نیز در پی خواهد داشت.

به منظور ارتقاء کیفیت سلامت خانواده، یک‌یک اعضای خانواده باید با مهارت‌های لازم برای زندگی، آشنا و بدان تجهیز شوند. والدینی که فاقد مهارت‌های مفید زندگی هستند، با عدم تأمین الگوی مناسب برای فرزندان، مشکلاتی را برای آنها فراهم می‌کنند. در این زمینه، گشاده‌رویی و حسن خلق، محبت به اطرافیان، آراستگی، اهتمام به تفریح و شاد زیستن، تعامل شایسته با دیگران و احترام به سلايق آنها از جمله مهارت‌هایی است که در سیره رضوی مورد تأکید است.

در نهایت می‌توان به عنایت سیره رضوی به اموری از قبیل انتخاب نام نیک، سلامت روانی کسی که طفل را شیر می‌دهد، محبت و مدارای به موقع، جدیت در امور معنوی، تشویق و تنبیه به موقع کودک و واقف نمودن وی به تکالیف خود در قبال دیگران به ویژه والدین، اشاره نمود.

منابع

- [امام رضا علیه السلام]، صحیفة الرضا علیه السلام، چاپ اول: کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، مشهد ۱۴۰۶ق.

- [امام رضا علیه السلام]، فقه الرضا علیه السلام، چاپ اول: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، مشهد ۱۴۰۶ق.

- احسایی، ابن ابی جمهور، محمد بن علی، عوالی اللئالی العزیزیه، چاپ اول: دار سیدالشهداء للنشر، قم ۱۴۰۵ق.

- بحرانی، یوسف بن احمد، الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، چاپ اول: دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین قم)، قم ۱۴۰۵ق.
- بروجردی، حسین، جامع الاحادیث الشیعة.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، چاپ اول: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم ۱۴۰۹ق.
- حرّانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله .
- حسین زاده، علی، «آداب و کارکردهای روابط جنسی سالم از دیدگاه اسلام و آسیب‌های روان‌شناختی آن»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره ۱، ۱۳۹۰.
- حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الاسناد، چاپ اول: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم ۱۴۱۳ق.
- شاملو، سعید، بهداشت روانی، چاپ سیزدهم: رشد، تهران ۱۳۷۸.
- صادقیان، احمد، «قران و بهداشت روان»، مجله تخصصی قرآن و علم، شماره ۲، ۱۳۸۷.
- صانعی، سید مهدی، بهداشت روان در اسلام، چاپ اول: بوستان کتاب، قم ۱۳۸۲.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی، علل الشرائع، کتاب‌فروشی داوری، قم بیتا.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی، من لا یحضره الفقیه، چاپ دوم: دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم)، قم ۱۴۱۳ق.
- کتابچی، محسن، آیین زندگانی از دیدگاه امام رضا علیه السلام، چاپ سوم: نشر الف، مشهد ۱۳۸۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ چهارم: دار الکتب الإسلامية، تهران ۱۴۰۷ق.
- گنجی، حمزه، بهداشت روانی، ارسباران، تهران ۱۳۷۸.
- مجلسی، محمدتقی، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، چاپ دوم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور، قم ۱۴۰۶ق.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، چاپ اول: مؤسسه الطبع و النشر، بیروت ۱۴۱۰ق.

- مجلسى، محمد باقر بن محمد تقى، مرآة العقول فى شرح اخبار آل الرسول، چاپ دوم: دار الكتب الاسلاميه، تهران ١٤٠٤ق.

- محدث نورى، ميرزا حسين، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، بيروت ١٤٠٨ق.

- محمدى رى شهرى، محمد، ميزان الحكمة، مكتب الاعلام الاسلامى، قم ١٣٧٢.

- همّت بنارى، على، مأخذشناسى تربيت اخلاقى، تربيت اسلامى، قم ١٣٨٢.